

Jak se žije na Jižním Městě z pohledu „Husákových dětí“¹

**What's the life like in housing estate Jižní Město
from the „Husak's children“ generation point of view**

Jana Barvíková

ABSTRACT This article introduces the partial results of a qualitative analysis of in-depth interviews with respondents in their thirties who as children at the age of 2–3 moved with their parents into the Prague housing estate Jižní Město I in 1977–1978 and spent their childhood and adolescence there. At the time of the regime change in 1989, these respondents had just started their secondary education. Some of them still live there, but many have left in their first years of adulthood; however, some of them have returned after a certain period of time. Nowadays most of them are in the same phase of the life cycle as their parents were in the 1970s, when they settled in Jižní Město. They have started to have families and their lifestyle has become stable. Nevertheless, Jižní Město has also matured in the meantime reaching “the age of Christ” (33).

The dataset is a certain sample of the Jižní Město population which allows us to observe and analyse phenomena and processes that are typical of housing estates and life in housing estates during the last thirty years in the context of social changes and the maturing of the estates. The aim of this study was to find out how life is going in the largest and the most famous Czech housing estate over the different phases of the life cycle.

KEY WORDS housing estate, image, life cycle, residents, residential perceptions

Úvod

Jižní Město

*Bojová zóna pro sídlištní dítko,
pro vlčí smečky. Či jste, sirotci,
plaváčci z jeslí, zvyklí na šidítka?
Jestli jste celí po otci,
čeká vás pasťák... A kde máte mámu?
Na noční směně? Řeční na schůzi?*

*Anebo bloudí v džungli cestou z flámu?
Je na pohlavní transfúzi?
I bůh vás opustil, bůh, který neodpouští.
Jste ničí, jako zdivočelí psi.
Táhnete v tlupách betonovou poušť,
pěšáci příští apokalypsy.*

(Jiří Žáček)

Sociální studia. Fakulta sociálních studií Masarykovy univerzity, 3/2010. S. 59–78. ISSN 1214-813X.

¹ Jako Husákovy děti se zjednodušeně označují silné ročníky populační vlny 70. let, lidé narození v Československu v období normalizace, kdy byl ve vrcholných státních a stranických funkcích KSČ Gustáv Husák.

Pražské Jižní Město, tvořené sídlišti Jižní Město I. (1971–1985) a Jižní Město II. (1981–1992), je největší a nejproslulejší sídliště v České republice. Pro širokou veřejnost, laickou i odbornou, je symbolem šedivé panelové sídlištní výstavby bez lidské dimenze. Stalo se kulisou řady českých filmů, hudebních videoklipů i reklam, jejichž děj se buď i v nepatrné míře odehrává v sídlištním prostředí. Objevuje se také v textech písní (skupina Manželé – *Jižák*, Ivan Mládek – *Jižní Město svítí* atd.) a poezii (například Jiří Žáček – *Jižní Město*). Česká umělecká tvorba líčí Jižní Město a sídliště vůbec vesměs jako „místa anonymity a vykořeněnosti“ (Lukavec 2009), vyvolávající v divákovi jen ty nejdepresivnější dojmy (například nevšímavosti a lhostejnosti čerstvě nastěhovaných obyvatel na zatím ještě rozestavěném, bahnitěm Jižním Městě v satirě *Panelstory aneb Jak se rodí sídliště* [1979], nebo záběry závozníka Otíka, krácejícího uprostřed anonymního davu po lávce ke stanici metra Háje a „marně se potýkajícího s nefunkčním vybavením panelového bytu, do kterého nechtěl“ (Lukavec 2009) ve filmu *Vesničko má, středisková* [1985], či vyobrazením bezpřízorní sídlištní mládeže, jež se „z nudy shlukuje do part, které se bezcílně toulají, ponižují kolemjdoucí, napadají bezbranné“² ve filmu *Horká kaše* [1988]).

Tento text představuje dílčí výsledky kvalitativní analýzy hloubkových rozhovorů s dnešními třicátníky, kteří se v letech 1977–1978 jako dvou- až tříleté děti spolu s rodiči přistěhovali na tehdy ještě rozestavěné sídliště Jižní Město I. a prožili zde dětství i období dospívání. Změna společenského režimu v roce 1989 je zastihla v období přechodu na střední školy. Někteří zde dosud žijí, mnozí se v dospělosti odstěhovali a někteří se po určité době vrátili zpět. Dnes je většina z nich ve stejné životní fázi jako jejich rodiče, když se na Jižním Městě v 70. letech usadili. Již založili vlastní rodiny a jejich životní styl je ustálený. Nicméně nejen oni, ale i Jižní Město mezitím dospělo do Kristových let... Jak se prožívá (prožíval) život v místě, které je „jakýmsi symbolem všech sídlištních negativ“³ z pohledu těch, kteří zde vyrůstali? Jaký je jejich názor na Jižní Město jako místo k životu? Co je s ním pojí dnes a jak vidí jeho budoucnost? Zodpovědět tyto otázky (v míře, jakou rozsah článku dovoluje) je cílem následujících kapitol.

1.1. Vnímání a perspektivy panelových sídlišť po roce 1989⁴

Milníkem ve výstavbě panelových sídlišť v Č(SS)R byla změna režimu na přelomu 80. a 90. let. Sídliště se stala „zhmotnělým symbolem všeho, s čím chtěli lidé skoncovat – byla šedá, uniformní, nelidsky grandiózní“ (Maier 2003: 654). V euforickém období krátce po listopadu 1989 se veřejně hovořilo o vymazání „králikáren“⁵ z našich měst a krajin, o jejich bourání po vzoru některých sídlištních celků na Západě, postižených sociální

² Z oficiálního textu distributora filmu v Československé filmové databázi.

³ *Šokující pravdivost paneláků* (2009).

⁴ Pro omezený rozsah článku k problematice sídlišť v 60.–80. letech v kontextu tehdejšího společenského rámce a sociálně prostorových procesů viz např. Musil a kol. (1985); Horská, Mauer a Musil (2002).

⁵ Pejorativní označení panelových domů – použil je i prezident Václav Havel počátkem 90. let během první oficiální návštěvy Jižního Města.

degradací. V devadesátých letech byl tento typ výstavby ukončen a těžiště stávající bytové výstavby se přesunulo do zázemí měst, satelitních městeček z rodinných domů. Avšak navzdory pesimistickým scénářům z počátku devadesátých let, které varovaly před masivním vylidňováním a následným sociálním i fyzickým úpadkem sídlištních lokalit (Temelová a kol. 2009) a „všeobecně přijímanému mediálnímu obrazu sídlišť jako míst horšího sociálního statusu s vysokým výskytem kriminality“ (Maier a kol. 2001: 22), výzkumy zjišťující kvalitu života na sídlištních překvapivě ukazují poměrně vysokou míru spokojenosti a stabilizace jejich obyvatel (Boška 2001, Analýza regenerace 2001, Celoměstská koncepce regenerace 2002):

„Pro zachování sídlišť a jejich zlepšování je naprostá většina obyvatel, téměř čtyři pětiny. Jen 7 % by chtělo sídliště bourat, více než desetina neví, jak s nimi naložit. [...] To, co se z nadhledu jeví jen jako chaoticky uspořádaný soubor králíkáren, představuje ve skutečnosti i složité předitivo již dlouho prožívaných sociálních vazeb a vztahů k bezprostřednímu okolí i vzdálenějšímu horizontu, který obývané území rámcuje.“ (Sociologický průzkum 2001: 2)

Ostatně na to, že lidé „zvenčí“ (outsideri) bývají v domácích i zahraničních výzkumech v hodnocení sídlišť mnohem kritičtější než místní obyvatelé (insideri), poukazovali již Musil a kol. (1985) a tento fakt opětovně potvrzují nedávná zjištění mezinárodního výzkumného projektu RESTATE (Musterd a van Kempen 2005). Maier (2003) si vedle toho všímá i rozdílů ve vnímání a hodnocení kvalit pražských sídlišť jejich obyvateli a experty. Každá skupina pochopitelně zdůrazňuje především ta negativa či pozitiva, která jsou jí z vlastního úhlu pohledu nejbližší. Urbanisté a architekti si všímají architektonického výrazu sídlišť, postrádají v nich tradiční znaky městské zástavby, poukazují na špatné, nediferencované řešení veřejných prostor apod. Místní usedlíky trápí zejména nepořádek v okolí domů, špatná údržba společných prostor v domě, pocit nebezpečí ve veřejných prostorech a společných prostorech domů, nedostatek parkovacích míst a deficity v občanské vybavenosti. Zatímco mnozí architekti by prostředí sídliště dotvořili jeho zahuštěním další zástavbou, obyvatelé sídlišť si cení stávajících volných zelených ploch a brání se další výstavbě, zejména té znamenající nárůst počtu obyvatel.

V poslední době se v odborné literatuře čím dál častěji objevují argumenty ve prospěch střizlivějšího pohledu na sídliště a jejich potenciál, a to jednak po zkušenostech s městskými novostavbami:

„Při projektování zatracovaných panelových sídlišť se přísně dodržovaly základní hygienické standardy a normy, co se týče orientace ke světovým stranám, proslunění bytů, základní vybavenosti domu i obytného souboru, což u současných novostaveb není vůbec běžné. Jednotlivé místnosti – ač minimální plochy – jsou mnohdy komfortnější než ‚luxusní‘ byty dnešních developerů.“ (*Druhý život pro sídliště* 2009: 55–56);

ale také jako reakce na rozvolněnou zástavbu satelitních městeček, tzv. „paneláků naležato“, „kde jsou lidé izolováni od společnosti a bez auta si nemohou koupit ani rohlík, natož poslat dítě do školy“ (*Druhý život pro sídliště* 2009: 56). Je připomínána určitá ekologická hodnota sídlišť (prostorová úspornost a hustota obyvatel umožňují fungování městských prvků i obslužnost MHD; Říha 2007). Přestože sídliště byla koncipována, jako by neměla

mít vývoj (ready-made) (Druhý život pro sídliště 2009), jejich vývoj by neměl být považován za uzavřený, neboť může pokračovat dále, sídliště lze „přizpůsobit aktuálním potřebám v nové historické situaci“ (Druot, Lacaton a Vassal 2009: 38). Poloha, konstrukce a prostorové řešení mohou být dobrým výchozím bodem k dosažení zásadního zkvalitnění bytů. Teprve díky vyspělosti současných stavebních technologií a materiálů lze radikálním zásahem do dispozice i konstrukce domu (případně pouze bytu) plně využít nesporný potenciál panelových domů stát se bydlením soudobého standardu.⁶ V zahraničí se dokonce začínají objevovat architektonické projekty (Forster 2009; Druot, Lacaton a Vassal 2009) založené na myšlence transformace panelových domů, která může přinést výsledky ekonomičtější, efektivnější a hodnotnější než jejich demolice. „Ve snaze odříznout se od nepříjemného dědictví [...] nejrychlejším možným způsobem, je přehlížen zjevný ekonomický nedostatek příměstských kolonií rodinných domů – zábor obrovské plochy a kilometry nových silnic. Peníze by mohly být stejně dobře použity na opravu a dlouhodobou údržbu sídlišť“ (Druot, Lacaton a Vassal 2009: 38). V českém prostředí však radikální fyzické proměny sídlišť do budoucna bude bránit mj. proměna vlastnických vztahů v důsledku privatizace.

V současné době převládá názor, že s ohledem na vysoký počet obyvatel českých měst žijících na sídlištích je degradace tohoto segmentu bydlení jako celku málo pravděpodobná, spíše se očekává diferencovaný vývoj sídlišť v závislosti na jejich rezidenční atraktivitě (Temelová a kol. 2009, Maier 2003). „Rostoucí rezidenční mobilita a diferenciací území českých měst podle kvality vede k významným přesunům obyvatel a rostoucím sociálním rozdílům. [...] Je pravděpodobné, že lokality ohrožené segregací budou vznikat ve většině českých měst právě na sídlištích“ (Temelová a kol. 2009: 54).

1.2. O Jižním Městě

Jižní město svítí

má milá se řítí

dálnici od Bratislavy...

(Ivan Mládek, Jižní Město svítí)

Jádro území, na kterém Jižní Město (dále jen JM) vyrostlo, tvoří katastry Chodov a Háje – původně samostatné obce v zemědělském zázemí Prahy, které se koncem 60. let stalo součástí hlavního města. Poloha vůči centru Prahy, blízkost plánované dálnice D1, klima a přírodní zázemí rozhodly, že zde dojde k rozsáhlé bytové výstavbě. Ta byla zahájena v roce 1971, pročež došlo k demolici 240 rodinných domků v Chodově a Hájích a většina regionu se na čas proměnila v „měsíční krajinu“. V roce 1976 se do rozestavěného sídliště stěhovali první obyvatelé a počty nově přistěhovaných okamžitě převýšily předchozí demografické ztráty regionu (Braun a kol. 2000). Původní návrhy týmu architekta Jiřího Lasovského byly v průběhu výstavby značně pozměněny ve prospěch navýšení počtu bytů, ovšem na úkor investic do zařízení občanské vybavenosti a pracovních příležitostí. Během

⁶ Druhý život pro sídliště (2009); Forster (2009); Druot, Lacaton a Vassal (2009).

80. let tak vznikl největší sídlištní celek na území Československa, počtem obyvatel⁷ srovnatelný s městy jako například Hradec Králové, nicméně bez odpovídající občanské vybavenosti. Sídlíště se tak zejména v prvních desetiletích své existence vyznačovalo značnou mírou monofunkčnosti a vzhledem k tomu, že bylo osidlováno převážně mladými rodinami na počátku rodinného cyklu, i demografických anomálií. Kapacita stávajících zařízení občanské vybavenosti neodpovídala demografickému složení sídlíště – například základní školy se jen obtížně vyrovnávaly s vysokým počtem dětí⁸ (počty žáků ve třídách dosahovaly ke 40, vyučování probíhalo na směny).

Dopravní spojení s centrem a dalšími částmi Prahy, kam většina ekonomicky aktivních obyvatel dojíždí za prací, zajišťuje vedle dálnice, ostatních komunikací a autobusových linek od roku 1980 především trasa metra C se čtyřmi stanicemi (Háje, Opatov, Chodov, Roztyly).⁹

Vznik samostatné městské části v roce 1990 umožnil získat místnímu zastupitelstvu vliv na správu zdejších věcí veřejných. V souvislosti s obavami, aby sídlíště nestihl osud, jakému v 70. a 80. letech neunikla mnohá sídlíště v západní Evropě (ztráta atraktivity, proměna skladby obyvatelstva, nárůst sociální patologie, vylidnění a chátrání), se regenerace JM, s cílem vytvářet podmínky pro rozmanité aktivity obyvatel, doplnit chybějící funkce a vytvořit dobře fungující městský celek, stala jednou z významných proklamovaných priorit místní politické reprezentace. První koncepce dostavby a regenerace¹⁰ vznikla začátkem 90. let. Kromě finanční náročnosti regeneraci sídlíště komplikují dosud nedořešené majetkoprávní vztahy a restituční nároky. Předností JM vždy bylo kvalitní přírodní zázemí, ať už v podobě Hostivařské přehrady, místních lesoparků či výhodné polohy na samém okraji Prahy, nicméně v dosahu centra.

1.3. Metodika

Text vychází z analýzy osmi semi-strukturovaných rozhovorů. Soubor respondentů tvoří bývalí žáci stejné třídy jedné základní školy na JM I, narození v letech 1974–1975, jedná se o děti první vlny obyvatel JM.¹¹ Výběr respondentů byl veden snahou získat co nejpestřejší vzorek z hlediska charakteru jejich vazeb na JM po dovršení 18 let věku (rezidenční stálost

⁷ Oproti původnímu počtu 4 527 obyvatel, což je údaj z roku 1967 (Braun a kol. 2000), zde k 1. 3. 1991 téměř ve stejných katastrálních hranicích žilo 86 425 obyvatel (SLBD 1991).

⁸ Generační proměny v průběhu 90. let vedly naopak k vlně slučování základních škol. Uvolněných objektů se využívá především pro rozvíjející se střední školství. Ve školním roce 2009/2010 je podle informací uvedených na oficiálních webových stránkách Prahy 11 provozováno 13 základních škol, 5 gymnázií, 6 středních škol, 2 vyšší odborné školy a 2 vysoké školy.

⁹ Cesta metrem z JM do stanice Muzeum v centru Prahy trvá v závislosti na volbě nástupní stanice 12–18 min.

¹⁰ Charakteristice a hodnocení fyzické regenerace JM se věnuje případová studie Kosteleckého, Patočkové a Illnera (2009).

¹¹ Během sběru dat a jejich analýzy jsem se snažila reflektovat i ošetřit možná rizika a naopak ve prospěch studie využít výhody spojené s mojí určitou znalostí prostředí (na JM jsem žila do roku 2010) a respondentů (na ZŠ jsme byli spolužáky). To, že respondenti vůči mně nebyli zcela anonymní, zpětně hodnotím jednoznačně jako katalyzátor průběhu rozhovorů (vstřícnost, spontánnost,

vs. mobilita, vztah k JM), životního stylu a sociálního postavení. Všechna interview byla se souhlasem respondentů nahrávána na diktafon a následně přepsána. Pro zpracování a analýzu dat jsem zvolila postupy a techniky metody zakotvené teorie (grounded theory; Strauss a Corbinová 1999, Hendl 1999).

Mířily-li mé otázky do minulosti, pak byly respondenty zodpovídány z jejich dnešního pohledu, na základě tehdejších zkušeností a životních perspektiv tak, jak je zpětně rekonstruují. Relevantní citace výpovědí respondentů jsou v textu označeny uvozovkami a kurzívou a jednotlivá interview uvozena krycími jmény, která jsem zvolila podle prvních osmi písmen v abecedě. Rozhovory probíhaly v období, kdy respondenti byli ve věku 33 nebo 34 let. Kromě vysokoškolačky Hany mají všichni středoškolské nebo střední vzdělání ukončené maturitou. Všechny lze pokládat za příslušníky střední třídy, vyššími než průměrnými výdělky disponuje Filip, Cyril a domácnost Hany. Krátké charakteristiky respondentů uvádím zde:

Andrea z JM odešla v 18 letech. V současné době žije s dcerkou v centru Prahy, v činžovním domě, v pronájmu. Na JM má negativní vzpomínky a nelíbí se jí tam („*Furt mi to připomíná školu a to špatný období, nezažila jsem tam prostě nic hezkýho...*“). Přestože dosud nemá vyřešenou vlastní bytovou otázku a ví, že jednou zdědí rodinný byt, v němž bydlí matka, nedovede si představit, že by se tam ještě někdy vrátila. Rovněž *Báři*ni rodiče v původním bytě stále žijí, *Bára* se odstěhovala ve 26 letech, bydlí u přítele v činžovním domě ve staré Praze. V době našeho rozhovoru byla v osmém měsíci těhotenství. Na JM vlastní byt, v němž bydlí babička, ale neuvažuje o tom, že by ho kdy užívala k vlastnímu bydlení – přítel by na JM bydlet nechtěl a ona je ve staré Praze spokojená. S JM ji pojí nostalgie po šťastném dětství, ale čtvrt, kde nyní žije, pro ni má *genius loci*. *Cyrl* odešel z JM v 19 letech, dnes je ženatý, má dvě malé děti, obývá s rodinou byt „*v cihlovém paneláčku*“ (na panelovém sídlišti už by nikdy bydlet nechtěl) v jiné městské části. Rodiče byt na JM zhruba před deseti lety prodali a pořídili si rodinný domek se zahradou v suburbii Prahy. Kdyby se neodstěhovali, *Cyrl* by je tak rád a tak často s dětmi nenavštěvoval – „*co všichni namačkaní v bytě?*“ *Daniela* se odstěhovala od rodičů ve 23 letech, nyní žije s manželem a dětmi v rodinném domku na maloměstě poblíž Prahy. Je na rodičovské dovolené. K JM má velmi kladný vztah, často tam pobývá během vícedenních návštěv u rodičů. Bydlení na maloměstě považuje za ideální, ale kdyby se měla na JM vrátit, smířila by se s tím. *Eva* se z JM odstěhovala ve 23 letech, rodiče kvůli podnikání neměli čas užívat chalupu, prodali ji a koupí rodinného domku ve vsi za Prahou si splnili sen o bydlení v přírodě. Byt na JM věnovali *Evině* sestře. *Eva* se po rozpadu svého manželství nastěhovala i se synem zpátky k sestře, po čase si na JM pořídila vlastní byt, kde nyní spolu se synem žijí. Na JM je spokojená a „*zvyklá*“. *Filip* z rodinného bytu na JM nikdy neodešel, postupně se odstěhovali rodiče i bratr, až v bytě zůstal sám. Byt přestavěl a upravil podle svých představ. S bydlením na JM je spokojen, ale poslední rok se cítí být Prahou unavený, zatoužil po bydlení v přírodě, zatím si koupil vlastní chalupu, ale časem by se z města rád odstěhoval úplně. *Gabriela* se

otevřenost) a přínos pro svůj výzkum (usnadnění rekrutace; jejich prostřednictvím možnost získat k interview i jejich rodiče za účelem provedení komparace pohledu dvou generací – ta však již není předmětem tohoto textu).

z JM nikdy tak docela nevzdálila, i když byla vdaná, trávila pravidelně určité dny v týdnu u své matky. Po rozpadu manželství si na JM pořídila vlastní byt, kde dnes bydlí s přítelem a dcerou, kterou mají s bývalým manželem ve střídavé péči. Gabriela na JM nedá dopustit – je to pro ni „srdcová“ záležitost („*Já jsem prostě asi na Jižňák úplně vytížená*“), už by se odsud neodstěhovala, stejně prý smýšlí i její matka. Hana z JM definitivně odešla po svatbě v 29 letech, když s manželem koupili vilku za Prahou a odstěhovali se tam. Do té doby žili v manželově bytě na jiném pražském sídlišti, kde se Haně nelíbilo a odmítala se tam zcela přestěhovat, část týdne proto vždy přebývala v bytě rodičů. Impulsem k odchodu za hranice města byl právě Hanin odpor k onomu sídlišti. Sama říká, že pokud by tehdy s manželem bydleli na JM, kde není do takové míry zhuštěná zástavba a které je zasazeno do příjemné krajiny, necítila by potřebu z Prahy odejít. Nyní je na rodičovské dovolené, má dvě malé děti, zvykla si na vesnici a trvalé bydlení na JM už si nedokáže představit.

2. Vnímání JM v různých fázích životního cyklu

S během životního cyklu (změny rolí, skladby domácnosti, stupně mobility jejich členů apod.) se proměňují lidské potřeby, jakožto i nároky uživatelů na byt a širší obytné prostředí. V percepci místa bydliště v různých fázích životního cyklu hraje významnou roli, jak se zvětšuje nebo zmenšuje akční rádius jednotlivce (Musil 1971).

V předškolním věku

Mají-li respondenti vůbec nějaké vlastní vzpomínky na bydliště, které předcházelo nastěhování primární rodiny na JM, pak jen „*hrozně mlhavý*“, spíš „*takový drobný výjev*“: „*...třeba asi pohled z postýlky, myslím si, pak nákej gauč a takhle...*“ (Hana). Narozdíl od svých rodičů tedy nemají možnost srovnání původního s novým bydlištěm (myšleno JM). Mezi úplně první vzpomínky z JM patří vjemy malého, tříletého dítěte ze dne, kdy s rodiči poprvé vstoupilo do nového, většinou ještě nezařízeného bytu, a na konkrétní detaily velkého, prázdného prostoru. Někteří si ještě vybavují bahnitě prostředí rozestavěného sídliště bez chodníků. Dětský svět, v němž se odehrával život v období mezi třetím a šestým rokem věku, představovala především mateřská školka a hřiště před domem. Ti, kteří považují toto období za velmi šťastné, ho mají v souvislosti s JM spojené se spokojenou rodinnou atmosférou (rodiče byli rádi, že mají svůj první byt), se vzrušením z nových zážitků z nového prostředí (JM, nový byt, mateřská školka), ale zejména s dětmi, kterých tehdy JM osídlené mladými rodinami bylo plné, a z „*lítání venku před barákem*“ bez přítomnosti rodičů – tedy se svobodou a volností, kterou oni sami dnes svým dětem ze strachu o ně „*nedopřávají*“.

Když jsme my byli malí, nebo když já jsem byla malá, tak jsme trávili většinu času venku pod okny. To byly gangy dětí, to byly prostě tlupy dětí, který si tam před těma panelákama hrály. A poměrně svobodně. A já si pamatuju, že se mi to jako dítěti asi tady opravdu líbilo. (Hana)

...tam byla výhoda, že tam byl ten plac, že jo, mezi těma barákama, takže když opravdu jsi pustil to dítě tam... A mně máma říkala – můžeš chodit jenom tady odtud, dokud na tebe vidím – což jsem samozřejmě někdy porušil, ale stejně je pravda, že mohla vykouknout a viděla mě. (Cyril)

Rozestavěné sídliště sice komplikovalo život dospělým, ale přálo fantazii a dětským hrám:¹²

Dokonce mám pocit, že i jako dítěti, když to tam bylo rozkopané, se mně tam líbilo víc, že jsme si tam mohli víc hrát, než pak když tam udělali ty cesty. A všechno vybetonovali. *(Cyril)*

...to byl prostě svět, kterej jsem objevovala každé den, pamatuju si cesty do školky, pamatuju si cesty ze školky, který trvaly hodiny, prostě byly nekonečný. Pořád bylo na co se koukat, s čím si hrát, zvláště v době tý stavby, tam vždycky se našlo něco zajímavého, že jo, zbytky panelů, já nevím, prostě neuvěřitelný objevy pro malý dítě... *(Hana)*

Vztah k místu bydliště vedle jeho fyzických vlastností značně ovlivňuje i míra osobní spokojenosti a naplnění potřeb odpovídajících dané životní fázi. Nebyl-li respondent v kontaktu s vrstevníky, tzn. nenavštěvoval školku, ani si nechodil hrát ven, pak se deficit těchto pozitivních zážitků, podnětů a vztahů projevuje nejen v jeho hodnocení vlastního raného dětství, ale i sídliště:

...vím, že se mi tam jako ani dítěti nelíbilo, že mi tam vadily, prostě ten beton mi tam hrozně vadil, že všude byl beton, že všude koukaly z lamp ty dráty, že to skoro nikde nesvítilo, že to bylo takový prázdný, šedivý. Vím, že to naši brali kvůli tomu, že konečně budeme mít teplou vodu v baráku, ale vlastně jsem ani nechodila nikam do žádný školky, do žádnéh ješí. Vlastně jsem musela furt s mámou do práce, takže ani ten vztah s dětma... nějak jako jsem ani neměla. A vlastně to bylo furt jenom máma, prostě nákup a doma. *(Andrea)*

V mladším školním věku (1. stupeň ZŠ)

Se zahájením školní docházky osobní spokojenost významně závisí na vztahu dítěte ke škole z hlediska vnímání jeho vlastní úspěšnosti (vztah s učiteli, prospěch, pozice v třídním kolektivu) a na kvalitě vrstevnických vztahů (podaří-li se navázat přátelství). Ve vyprávění respondentů se neuspokojení těchto potřeb odráží ve vztahu k JM.

I v období mladšího školního věku se dle výpovědí respondentů většinou z nich na JM žilo spokojeně. Teritorium, v němž se směli pohybovat, se postupně rozšiřovalo, netvořilo je už jen bezprostřední okolí vlastního domu, život se však stále ještě odehrával převážně na dětských hřištích mezi domy spolužáků. Pokud jde o organizované volnočasové aktivity, Gabriela již dokonce od třetího ročníku začala sama dojíždět MHD do sportovního oddílu v jiné části Prahy. Ostatní využívali nabídku zájmových kroužků ve škole a v místním kulturním domě. Malý svět na okraji obrovského sídliště uspokojoval všechny jejich potřeby, které tehdy vnímali. Nevěděli, ani dnes je nenapadá, co by zde tenkrát měli postrádat. Naopak, uvědomují si, že díky volnosti, které se jim od rodičů dostávalo pro pohyb a hry venku, dost možná prožívali šťastnější dětství než (jejich) děti dnes.

¹² Podobně Musil a kol. (1985: 192) vyzoroval, že na sídlištích „o příliš stroze pojatá hřiště projevují děti menší zájem než o neupravené přírodní území v okolí obytného souboru“, umožňuje jim to „nevázaněji projevit svou osobnost a pěstovat své nezávislé činnosti“.

Mně stačilo kus betonu a dost jsme se vyřádili jako děcka. Nepotřebovali jsme nic modernizovaného, podle mě, jako teďka. Je to prázdný, nikoho tam nevidíš. Koho tam vidíš? Tlupy děcek, který jako si dávají cigo, že jo? To tenkrát ne. Já jsem byl spokojenej. *(Filip)*

Dnes si svoji tehdejší spokojenost vysvětlují i přízpusobivostí malého dítěte, které žije ve světě her, díky své fantazii a tvořivosti si vystačí s málem a vzhledem k omezeným zkušenostem ani nemá možnost srovnání:

...děti jsou hrozně přízpusobivý, takže to, že jsme namačkaný na sebe, že druhý barák je blízko, že vidím prostě všem lidem do kuchyně a oni naopak viděj nás, to mi nepřišlo. Jako to dítě podle mě se přízpusobí čemukoliv a ani to tak nevnímá. A jak je jakoby hravý, tak je svým způsobem šťastný, že jo? Podle mě bych byl šťastnej na smetišti, když to přeženu, protože kam to dítě dáš, tak ono si na to zvykne, že jo, ono nezná nic jinýho. *(Cyril)*

Nespokojenost se objevovala tam, kde monotónnost sídlištního prostředí byla podpořena či umocněna jednotvárností ve způsobu trávení volného času, víkendů a prázdnin. Naopak ti, kteří v době pracovního volna ujížděli do přírody, na chaty nebo k příbuzným, či jim rodiče vytvářeli jiný, pestrý a zajímavý program, tuto „ubíjející omezenost“ nepocíťovali:

...A my jsme s rodičema vždycky hodně jezdili buď na Vysočinu, anebo jsme trávili víkendy venku, chodili jsme na procházky vždycky do přírody. Řekla bych, že mnohem víc, než třeba do centra Prahy. Takže myslím, že to bylo vyvážený, jako po tý stránce jako město nebo sídliště a příroda. Takže nemůžu, nemyslím si, ne jako fakt nemůžu přijít na nic, co by mi tam tehdy chybělo, že bych si něco uvědomovala. *(Hana)*

Jako další významné faktory ne/spokojenosti se (nejen) v tomto věku ukazují vztah k bytu (mělo-li dítě vlastní teritorium a soukromí byt v rámci společného dětského pokoje, líbil-li se mu byt a mělo-li ho rádo), vztah k vlastnímu domu (pocit ne/bezpečí) a atmosféra a vztahy v rodině (pocit štěstí doma).

Ve starším školním věku (2. stupeň ZŠ)

Období staršího školního věku se vyznačovalo především větší svobodou pohybu v rámci sídliště, ale i za jeho hranice – do přilehlých vesnic a centra Prahy. Byly objeveny nové volnočasové aktivity: návštěvy kina, víkendové dětské diskotéky v místním kulturním domě, „*jen tak se courat s holkama*“, chodit po obchodech „*dívat se na něco, co si nikdy nemůžu koupit*“ atd.

Důležité je, že ve vyšších ročnících základní školy („*když jsme si přestali hrát*“) již docházelo k určitému štěpení, pokud jde o spokojenost s prostředím sídliště. Zatímco většine respondentů tehdy ještě stále nabízelo vše, co potřebovali, někteří už se cítili neuspokojeni, zejména pokud šlo o možnosti trávení volného času. Rovněž začali kriticky vnímat estetickou hodnotu zdejšího prostředí, vadila jim nehezka, monotónní architektura:

Jako malý dítě jsem to nevnímá, to mi bylo jedno, ale pak jak jsem rostl, tak jako jsem si uvědomil, že je to škaredý nebo aspoň mně to přišlo, že celkově všechno tam kolem, ty betonový bloky, ať jsi šel kamkoliv, na polikliniku nebo někam, všechno bylo vlastně takovej blok. *(Cyril)*

Všímal si i negativ, souvisejících spíše s charakterem doby než s JM jako takovým (fronty v obchodech, nedostatek zboží, omezený sortiment).

Obecně se objevovala potřeba většího soukromí v bytě, vyznačující se touhou po vlastním pokoji, která však většinou sotva mohla být uspokojena. Rodinnou atmosféru, potažmo i spokojenost s bydlením a vztah k JM, ovlivňovaly rozpory s rodiči, charakteristické pro období puberty:

...ale stejně, jako že jo, ve čtrnácti, ve třinácti ještě na to nemáš, abys byl samostatnej, jsi prostě závislej na rodičích, začal jsem odsekávat, ale takže tam jsem měl pak jakoby pocit, že bych chtěl pryč. Ale teď nevím úplně, jestli to bylo svázaný s tím Jižňákem jako s tím místem... Anebo tím, že rostu a že bych chtěl jakoby od rodičů pryč. Já přemejšlim, asi nejsem schopnej jakoby úplně říct. (Cyril)

V období střední školy

S přechodem na střední stupeň vzdělávání nastal pro respondenty zásadní zlom v nastavení životních podmínek – právě tehdy pro ně JM přestalo být místem, kde jsou soustředěny a uspokojovány všechny jejich potřeby, a stalo se místem, kde sice mají domov, do něhož se denně vrací (přespat), ale jejich život už se převážně odehrává jinde. Na JM tehdy nebyla jediná střední škola či učiliště, nezbylo než dojíždět do jiných městských částí, což bylo respondenty vnímáno nelibě (velké časové ztráty, nezáživnost cestování metrem oproti pozemním dopravním prostředkům, přeplněnost prostředků MHD). Stouply nároky na přípravu do školy, ubylo volného času a současně JM teenagerům přestalo skýtat možnosti pro jeho smysluplné trávení a příležitosti k setkávání s vrstevníky. Čas strávený na JM tak byl obvykle věnován především školní přípravě, hrám na PC a domácím aktivitám. Kontakty s bývalými spolužáky byly přerušeny, ojediněle byl ještě udržován vztah s nejlepším přítelem, většina respondentů se však již orientovala na spolužáky ze střední školy a kamarádství navázaná během základní školy se rozpadla nebo ochabla. Někteří se proto v tomto období v prostředí JM potýkali s pocity osamělosti. Společenský život – těch aktivnějších – byl přeměřován převážně na centrum Prahy, kde se scházeli s novými spolužáky a známými a realizovali své zájmy. S blížící se plnoletostí rozšířená svoboda pohybu („chodit a jezdit kam chce i na víkendy“) umožnila objevování vnějšího světa nejen za hranicemi JM, ale i Prahy. Případné osobní nespokojenosti se odrážely ve vztahu k JM:

A to se možná taky jako promítlo do těch věcí, že jo, že už jsem jakoby doma nebyl šťastnej, ale ono to možná nebylo... To nebylo asi jenom tím Jižňákem, to bylo tím, že celková ta situace, že jo, že se mi nelíbilo na tý škole, ale co jsem měl dělat? (Cyril)

A samozřejmě mi vadilo, že rodiče měli hlavní slovo, a já už jsem věděla dávno, že já jsem prostě úplně jiná, že já směřuju úplně někam jinam, přemejšlim jinak, dělám věci jinak než oni, takže vlastně já jsem se tam jako trápila. Pak jsem se těšila, až mi bude 18, jo? A až budu vlastně žít podle sebe. [...] v 18 jsem odešla a bylo to pro mě prostě úplně to nejdůležitější, že tam nejsem. (Andrea)

V dospívání

Nabývání samostatnosti a odpoutávání se od rodičů i JM probíhalo u jednotlivých respondentů různě v závislosti na případném dalším studiu nebo načasování prvního společného bydlení s partnerem. K definitivnímu odchodu z JM docházelo zpravidla mezi 18. a 26. rokem. Impulsem bylo zahájení společného bydlení s partnerem anebo potřeba osamostatnit se od rodičů. Ve dvou případech došlo ještě k přechodnému návratu do původního bytu (1x s tehdejšími partnerem, 1x s dítětem), důvodem bylo řešení tísnivé finanční a bytové situace (1x příliš vysoký nájem, 1x krach manželství). Vnímání JM ovlivňovala adolescentní osobní ne/spokojenost, snaha zdržovat se na JM co nejméně vyplývající z potřeby uniknout z dosahu a vlivu rodičů, případně nepříjemné vzpomínky na neshody s rodiči a z nich vyplývající „těsnost“ společné domácnosti. Aktivní volný čas (s výjimkou některých sportovních aktivit) byl zpravidla tráven mimo JM, které tehdy vedle kladně hodnoceného přírodního zázemí adolescentům k vyžití nabízelo pouze několik restauračních zařízení, program místních kulturních středisek (respondenty nicméně prakticky nevyužívaný) a nového multikina. Okruhy přátel už nebyly vázány na JM, společenský život se tedy odehrával v jiných částech Prahy a JM sloužilo již jen jako místo k přespání a k provozování domácích aktivit. Což však v tomto období již nebylo nahlíženo negativně:

To samozřejmě souvisí s tím, že když jsem bydlela u rodičů, tak jako že bych tam třeba trávila volný čas s přáteli o víkendech nebo něco, to skutečně nepřípadalo do úvahy, že jo. Nebo jako to neexistovalo, to jsem naopak odjížděla pryč, člověk se snažil uniknout, takže spíš bych řekla, že mi to přestalo, přestalo mi vadit ty omezení [JM], protože skutečně co jsem potřebovala, jsem si našla jinde. *(Hana)*

Tehdy se také formovala některá rozhodnutí (Andrea, Cyril) o charakteru budoucího bydlení, respektive proč „ne!“ sídlitím a JM do budoucna:

...prostě jsem jakoby začal toužit po něčem, jako kde je víc prostoru, nevidím tolik sousedů a kde je jakoby klid. *(Cyril)*

Nicméně někteří, jako například Daniela, se při nabírání prvních osobních zkušeností s bydlením mimo JM potýkali s opačným problémem, vadil jim ruch centra velkoměsta a postrádali klid sídlištní periferie:

Ne, já jsem byla spokojená, já vím, že jako někdo říkal prostě – králíkárny a Jižní Město. A odsuzoval to. Ale jako já jsem tam byla jako dítě spokojená, já jsem to prostě brala jako svůj domov. A naopak mně jako trvalo dlouho, než jsem si zvykla, a nemůžu říct, že jsem si úplně zvykla na bydlení v centru, protože to bylo úplně zase něco jinýho. Já prostě, mně sídliště nevadí, prostě bydlej tam zrovna tak lidí a já tím, že jsem tam byla od dětství, tak mně jako naopak to centrum dalo docela zabrat, než jsem si zvykla na ten ruch, na ty cizince, na ten noční život. *(Daniela)*

V dospělosti

Ti, kteří na JM již nebydlí, považují JM za vhodné místo ke startovacímu bydlení pro mladé rodiny s dětmi, ale sami by tam (až na Daniielu) již žít nechtěli. Jejich současné bydlení

pro ně má určitou přidanou hodnotu, jíž by se už nechtěli vzdát: estetická kvalita prostředí (Andrea), genius loci (Bára), nižší zástavba a „zalidnění“ (Cyril), bydlení v přírodě a poklid venkova (Hana). Podle Gabriely a Evy, které se na JM vrátily a koupily si zde vlastní byty, ale i Filipa, který odsud nikdy neodešel, JM dnes již poskytuje vše, co člověk potřebuje ke spokojenému rodinnému životu: „*Máš tady všechno.*“ To „*všechno*“ je kompletní síť obchodů a služeb, zdravotnických zařízení (kromě pohotovosti), bohatá nabídka volnočasových aktivit, sportovišť a hřišť pro děti, blízkost přírody atd. Nicméně případná setkání s přáteli a známými sami raději realizují v centru Prahy.

Jak se vychovávají děti na JM

Všichni respondenti, kromě svobodného Filipa, jsou na počátku rodinného života, jejich děti jsou zatím velmi malé (žádné z nich není starší osmi let, většina sotva dosáhla věku mateřské školy). Jako rodiče tedy mají přirozenou tendenci hodnotit prostředí JM spíše z hlediska vhodnosti pro malé děti. Za nespornou výhodu v rámci městského bydlení považují přírodní zázemí sídliště, zejména místní lesoparky a také dostatek prostoru pro dětské hry. Filip, Eva a Gabriela, kteří zde žijí, ale i Daniela s Hanou, které tu se svými dětmi tráví poměrně hodně času během návštěv u rodičů, se shodují v názoru, že oproti jejich dětství dnes JM nabízí dostatek kvalitních ploch pro hry malých dětí („*...ted' tam ty hřiště jsou mnohem lepší, takže s takhle malým dítětem jako jít na hřiště, určitě, mnohem lepší než tehdy, jakoby ta vybavenost je prostě nesrovnatelně lepší*“; Hana), a příležitostí k vyžití ve volném čase dětem i mládeži. Stávající nabídka je zkrátka pestřejší, a to nejen pokud jde o volnočasové aktivity, ale i o střední a vysoké školství. („*Ale myslím si, že i ty pubertáči tady najdou, co by chtěli. Jako vždyť tady máš prostě všechno...*“; Gabriela). Avšak obávají nebo obávali by se nechat dítě samotné bez dozoru hrát si venku, tak jak v dětství byli zvyklí oni.¹³ Svůj strach o bezpečí dětí zdůvodňují jednak sníženou sociální kontrolou v důsledku anonymity sídliště a vysoké koncentrace lidí, umožňující výskyt cizích a nebezpečných osob, ale zejména vyšší hladinou kriminality v dnešní společnosti. Současně sami zpochybňují, je-li obava z nárůstu kriminality skutečně oprávněná, nebo zda je jen důsledkem vyšší informovanosti a „masáže médií“, které nelze uniknout. Cyril se navíc obává ohrožení dětí pouličními gangy, jejichž existenci předpokládá, neboť dnes považuje JM za adresu sociálně slabých. Respondenti připouští i možnost, že v dnešní době jsou rodiče jakoby starostlivější, předjímají nejruznější možná nebezpečí i rizika a své děti před nimi více chrání. Podle Cyrila větší starostlivost současných rodičů možná souvisí i s vyšším věkem, v němž dnes mladí vstupují do manželství a zakládají rodiny.

¹³ Gabriela i Eva své osmileté děti doprovázejí do/ze školy, samotné je ven nepouští. Gabriela dceru nechává chodit osamotě pouze nakupovat, přitom ji však „jistí“ z okna. V 80. letech chodilo dětem ve věku 6–10 let naproti ke škole jen 10 % rodičů, naopak 75 % nechodilo vůbec (Musil a kol. 1985: 195).

Ve stáří?

Úvahy na téma, jak se žije na JM ve stáří, provázely počáteční rozpaky – stáří se zdá být respondentům ve věku kristových let ještě daleko a jeho potřeby těžko představitelné. V náhledu na tuto otázku se projevují genderové rozdíly. Ženy se zaměřují spíše na to, jak je o seniory postaráno. Vesměs se domnívají, že pro ty, kteří jsou zde zvyklí, může být JM vhodným prostředím pro bydlení i ve stáří, neboť tu mají „všechno“ (lékaře, obchody, služby) blízko, obec provozuje síť sociálních služeb pro seniory (domov pro seniory, domov s pečovatelskou službou a pečovatelská služba) a jsou pro ně pořádány různé kulturní a společenské aktivity. Nevýhodou je ovšem nedostatek bezbariérových přístupů („všude samý schody“). Muži se zamýšlejí nad tím, má-li současná generace seniorů v anonymním sídlištním prostředí dostatek možností skutečně uspokojivého trávení času. Jsou skeptičtí k možnosti, že aktivnější senioři by zde nacházeli dostatek podnětů a cítili se tu skutečně šťastní.¹⁴ Starý člověk uzavřený v bytě podle nich upadá na těle i na duchu, kdežto fyzická aktivita, kterou vyžaduje údržba domu a zahrady, ho udržuje v kondici. Přijatelným kompromisním řešením se Cyrilovi i Filipovi zdá být „druhé bydlení“ – pokud tedy žít ve stáří v bytě na pražském sídlišti, tak jedině přes zimu a po zbytek roku pobývat na chatě či chalupě, v kontaktu s přírodou – byť k němu dochází jen z lavičky na zápraží.

Co ty lidi, co tak můžou dělat, ti staří, jo? Sedět doma? Koukat na televizi, dívat se na ty negativní zprávy, co tam všechno pouštěj? Z toho mají akorát strach a ještě větší hrůzu o sebe, o svou celou rodinu. Potom jim přijde do schránky leták z „Peňáku“, no tak teda vyrazej, co je novýho, jdou nakupovat. [...] Nevím, jaká je statistika, realita. Když bys obešla důchodce všechny jako, co ti odpoví, no. Ale fakt, v čem se tady můžou pohybovat? Televize, Penny Market, na Chodov [nákupní centrum] už nevyrazí, tam nepotkáš důchodce, že jo, to už je daleko, už nemají auto. To je pro mladý. To není jak v Austrálii, kde důchodci hrajou bowling, choděj na golf, jsou tam od rána do večera, jsou v kasínech, hrajou rulety. Plný důchodců všechno. Tam jdeš na bowlingový dráhy dopoledne, narvaný důchodcema. Tady ne. Tady seděj u televize... (Filip)

3. Kriminalita, pocit bezpečí

Sídliště jsou médií i veřejností anticipována jako místa s vyšší mírou kriminality (Maier a kol. 2001), přičemž pocit bezpečí je obecně jedním z nejdůležitějších faktorů spokojenosti s bydlením a širším obytným prostředím.

S nějakou z forem trestné činnosti či obtěžování se na JM setkali všichni respondenti. Nejčastěji šlo o krádeže – všem rodinám byly vykradeny sklepy, většinou opakovaně auta a třem rodinám byl dokonce vyloupen byt. Filip uvedl, že v jejich domě došlo k vraždě. Hana si vzpomněla na svůj šok ze setkání s exhibicionistou. Daniela líčila, jak se na ni a její kamarádku dobýval cizí muž, když spolu doma čekaly na odpolední vyučování. Andrea na základní škole čelila dlouhodobému sexuálnímu obtěžování spolužáky z vyšších tříd.

¹⁴ Srov. fakt, že MČ Praha 11 se umístila na třetím místě ze 12 zúčastněných pražských městských částí v žebříčku „Město přátelské seniorům 2009“, hodnotiči ho s využitím metodologie WHO, do jaké míry umožňují města a městské části v ČR svým obyvatelům aktivně stárnout.

Respondenti sice nemají povědomí, je-li kriminalita na JM vyšší než v jiných částech Prahy, nicméně snížená sociální kontrola, anonymita, vysoká koncentrace lidí usnadňující pohyb nebezpečných osob, nevhodné řešení společných prostor v domech a veřejného prostoru (odlehlá zákoutí, podchody), jsou důvody, pro něž se domnívají, že sídliště obecně mohou být náchylnější k vyššímu výskytu kriminality. Přesto nikdo neuvědomil, že by se na JM cítil méně bezpečně než v jiných částech Prahy. Převládají názory, že JM nebezpečnější není, jen je pro ně charakteristický jiný druh kriminality – oproti centrálním částem města se lze více obávat podomních (sklepy, byty) než pouličních krádeží a spíše sexuálně motivovaných útoků (znásilnění) než loupežných přepadení. Respondenti oceňují, že v dnešní době se nájemníci chovají odpovědněji – důsledněji se zamykají vchodové dveře a vůbec se více hledí na to, aby se do domu nedostávali cizí lidé, což snižuje pocit ohrožení alespoň v rámci vlastního domu.

4. Byt a dům

Rozhodujícím faktorem spokojenosti s bydlením je spokojenost s bytem, co do jeho kvality a míry, v níž uspokojuje potřeby svých obyvatel (Musil a kol. 1985). Nároky na kvalitu bydlení se ve společnosti neustále zvyšují. Jak dnes hodnotí původní byt a dům na JM ti, kteří oproti svým rodičům mají při volbě vlastního bydlení skutečně na výběr?

Rodiny všech respondentů si přestěhováním na JM ve srovnání s původním bydlením významně polepšily. „Děti“ zmiňovaly, že rodiče byli za byt zde velmi rádi. Většinou šlo o jejich vůbec první samostatné bydlení – do té doby žili ve stísněných podmínkách obvykle u rodičů nebo prarodičů některého z manželů.

Respondenti, kteří vyrůstali v bytě o velikosti 4+1, 3+1, 3+kk,¹⁵ se dnes s určitými výhradami k jeho kvalitě (umakartové jádro, nedostatečná zvuková izolace atd.) domnívají, že svým řešením poměrně uspokojivě vyhovoval potřebám jejich rodiny, a to jak dispozičně, tak i velikostí. Ti, kteří mají sourozence, hovořili o tom, že v období puberty a dospívání by uvítali pokoj navíc, aby měl každý ze sourozenců a vůbec všichni členové rodiny pocit soukromí. Nicméně z dnešního pohledu, poté co „vylétli z hnízda“ a rodiče v bytě zůstali sami, jim jeho velikost pro současné potřeby rodičů připadá ideální (obývací pokoj, ložnice a bývalý dětský pokoj nyní užívaný jako návštěvní). Oceňují, že rodiče nemusí byt měnit za menší, a mohou tak zůstat v místě, kde prožili nejdelší část svého života a kde jsou zvyklí.¹⁶ Více méně příznivému hodnocení bytu se vymyká pohled Andrey, jejíž čtyřčlenná rodina se tísnila ve 2+kk:

Čtyřicet metrů a byli jsme tam čtyři, že jo. Obývák průchozí. Co průchozí? Prostě to se nedá nazvat ani průchozí. Prostě dveře daný ve stěně, strašný. Bylo to hrozný, protože člověk jako neměl prostor se rozvíjet, neměl soukromí a hlavně fakt byl omezený, musel být v té jedné části toho pokoje,

¹⁵ V roce 1960 činil podíl bytů se třemi a více pokoji pouze 18,9 % celkového objemu nové výstavby v ČR, v roce 1980 už to bylo 63,6 %. „Tříplusjednička“ se tak v husákovské éře stala skutečně „normálním“ druhem bytu“ (Říha 2007: 28).

¹⁶ Toto zjištění koresponduje s konceptem bytu 3+1, který byl zamýšlen jako „univerzální typ dispozice splňující požadavky všech fází života rodiny (před narozením dětí, při jejich výchově, dospívání i po jejich odchodu)“ (Říha 2007: 28).

protože druhá půlka toho mrňavého pokoje, ta samozřejmě patřila ségře. A strašně mi vadilo, že ten obývák patří jenom rodičům a prostě takový hrozně omezování, jo? A i když se mi chtělo na záchod a prostě jsem to i držela, protože mi to bylo takový, že musím přes ten pokoj. Že jsem prostě musela přes ně, že je ruším a prostě, že jako je uvidím. Prostě neměla jsem soukromí a strašně mi to vadilo a bylo to strašně stíněný, že člověk fakt jako neměl vůbec prostor na svoje věci. Nic, jo? [...] Že my jsme museli bejt furt ticho, furt nás vlastně tam jako táta napomínal, protože bylo všechno slyšet, jo? Teď my jsme si nemohly v pokojíčku nic, v kuchyni nic.

Zajímavé je, že většina těch, kteří z původního bytu na JM odešli, dnes se svými rodinami obývá počtem místností i obytnou plochou menší byty (Andrea, Bára, Cyril, Eva, Gabriela). Na prostorově velkorysejší bydlení, než jejich rodiče získali koncem 70. let v bytě na JM, zatím dosáhly pouze páry, které si prodejem partnerem podděděného bytu (Daniela, Hana) dopomohly k rodinnému domku. Lze předpokládat, že i tato skutečnost se vedle osobní, citové vazby („...*vždyť to byl náš byt!*“, Bára) odráží v jejich poměrně příznivém hodnocení rodinného bytu na JM.

Prostředí domu hodnotí lépe ti, kteří bydleli v domech (respektive „vchodech“) s původně výlučně podnikovými či družstevními byty a v domech, v nichž schodiště a chodby mají okna. Domy se státními byty se vyznačovaly problematickou skladbou obyvatel – lidé z různých sanovaných čtvrtí Prahy (například Žižkov), soudně trestaní – a pro společné prostory byl charakteristický nepořádek, pomalované výtahy a celkově zanedbaný vzhled („*No prostě takovej barák hrůzy. Rušno, špína, smrad, feťáci. Hrozný. Hrozný prostě...*“; Andrea).

Pohyb společnými prostory domu byl v dětském věku provázen velkým strachem (zejména u dívek). Nešťastné řešení parteru domu – dlouhé chodby či schodiště bez oken, vstupy do domu rovněž bez oken, čekání na výtah v temném suterénu (přízemí) domu s chodbami vedoucími ke sklípkům, „kde mohl být schovaný kdokoliv“, po setmění, ale i v odpoledních hodinách, kdy dům býval prázdný, naháněly hrůzu. Všechny respondentky popisovaly strategie, jak snížit riziko a pocít strachu, které si v dětství pro pohyb domem vypracovaly:

Vím, že jsem si vždycky jako říkala, že jako jdu s někým, že jsem si jako povídala. No, to jsem se bála, takže jsem vždycky rychle vyběhla. (*Gabriela*)

...když jsem byla doma já sama, tak jsem se nikdy nebála. To mě nenapadlo. Jako doma. Ale určitě jsem se bála chodit do baráku, a přivolávat si výtah v přízemí, protože tam byly ty sklepy, že jo. Jo a řešila jsem to vlastně tak, že jsem chodila do prvního patra, kde už byly normálně partaje, takže tam jsem měla pocit bezpečí, že tam jsou ty lidi, že kdyby něco, že můžu zazvonit. (*Bára*)

Zatímco do roku 1989 se sídliště vyznačovala rezidenční stálostí, od 90. let dochází k migraci. Podle odhadů respondentů se z původních obyvatel jejich sekce obměnilo mezi 30 až 50 %. V současné době znají jen jádro starousedlíků. Nájemníky, kteří se střídají, nezná ani Filip, který v domě, kde vyrůstal, dodnes bydlí.

5. Teritorialita, identifikace, patriotismus a odcizení

Lokální identitu lze chápat jako jednu ze složek (dimenzí) lidské identity a definovat jako „vnitřní pocit příslušnosti k určitému územnímu společenství lidí i k území samotnému“ (Heřmanová a Patočka 2007: 64). Při zkoumání toho, jak se lidé identifikují s určitým místem,

kde prožívají svůj život, jde zejména o to, „jak toto místo chápou, jak se s ním ztotožňují, jak (až kam) ho vymezují (ohraničují) od okolí, pojmenovávají, jak potom tento prostor využívají, jak se stává součástí jejich vnitřního světa, jak jej organizují, mění, zlepšují apod.“ (Zich 2007: 49). Domov je zvláštní případ regionální (prostorové) identity. Vědomí domova jako místa, „kam patříme, nebo kam se zařazujeme, vracíme, hledáme určité zdroje jistoty a opory“, je považováno za významný kulturní a sociálně stabilizační moment (Zich 2007: 53).

„Jižňák“ není Jižní Město

Překvapivé a pro porozumění kontextu výpovědí respondentů klíčové je, že oblast, kterou respondenti nazývají „Jižňák“, území, s nímž se ztotožňují a chápou je jako své teritorium, není celé JM. Nejen že jejich Jižňák většinou nesahá na JM II, on dokonce nepokrývá ani celé JM I. Pojetí jeho hranic je různě široké. Určují je místa, v nichž byl (stále je) respondent zvyklý se pohybovat, kde byl (je) „jeho svět“, jehož zdroje k uspokojení svých potřeb využíval (využívá):

...Já nedokážu prostě to Jižní Město vnímat jako celek. Protože jsem vyrostla na hrozně malý části toho Jižního Města. A na tý malý části jsem byla šťastná a tam prostě všechno pro mne bylo, pro ten můj život. Tak jsem prostě neměla potřebu ani odcházet někam jinam. (*Bára*)

V nejužším pojetí tvořilo takové hraniční body pouze nejbližší okolí domu respondenta, hlavní silnice, škola a les, což odpovídá akčnímu rádiu z období docházky na první stupeň základní školy. Nejčastěji území Jižňáku více či méně splývá s oblastí Opatova a Hájů – milníky pak představuje Hostivařská přehrada, konec Centrálního parku, stanice metra Opatov, Háje a konečně Milíčovský les. Nicméně Danielino a Filipovo teritorium, kde se cítí doma, překvapivě přesahuje hranice JM, aniž by současně pokrylo celé jeho katastrální území, a v případě Filipa dokonce překračuje i hranice hlavního města:

No tak to já ty hranice mám mnohem dál. Hodně chodím na přehradu, že jo, taky zase les, běhání, Krčák jsem zmínil, Centrum Chodov jsem zmínil, chodím hrát tenis tamhle do Hostivaře, jo? Jezdím na kolo do Průhonice, až po Cukrák, Bráník a podobně. Takže já ty hranice mám rozšířený. Nebo sednu na auto, občas jedu nakupovat do Hypernovy na dálnici, že tam nejsou lidi moc večer, nebo skoro nikdo. Mám to dál, no, ty hranice. (*Filip*)

Omezenost velikosti Jižňáku lze vysvětlit „zamrznutím“ obrazu teritoria respondenty obsazeného a užívaného v období základní školy, kdy ještě byly uspokojovány všechny jejich osobní potřeby ze zdrojů, jež tato oblast nabízela. S přechodem na střední vzdělávací stupeň JM začalo plnit funkci „noclehárny“, a osobní potřeby, kromě těch, které byly vázány na byt, jak již bylo výše uvedeno, začaly být saturovány jinde.

Vesměs všichni respondenti měli v rámci Jižňáku svá oblíbená místa, na nichž si hrávali nebo kam rádi chodili na procházky (zejména lesopark), nicméně takové místo, k němuž by měli osobní citový vztah, v prostředí sídliště (kromě vlastního bytu) nenašli.

Za hranicemi pomyslného Jižňáku začíná území, které už je respondentovi zpravidla „cizí“, kde se neorientuje, nevyzná¹⁷ a nelíbí se mu tam, a to i přestože vizuální dojem z oněch míst se může zdát prakticky totožný.¹⁸ (Pro Gabrielu a Evu byla proto při hledání bytu na JM poloha v oblasti Jižňáku dokonce jednou z hlavních podmínek.)

Patriotismus vs. odcizení

Ti, kteří na JM již nežijí, a jejichž život se už po léta odehrává jinde, se postupně v prostředí, které původně považovali za svůj domov, začnou cítit jako cizinci – nejenže zmizela nebo se proměnila místa, která tvořila kulisy jejich dětství, dospívání a života vůbec, ale oni se ve změněném prostředí přestávají orientovat, ztrácejí schopnost ho „přečíst“. Nabývají podobných nejistot z neznámého prostředí, ale i kritického odstupu jako příležitostní návštěvníci, kteří s bydlením zde nemají osobní zkušenost a usuzují o něm pouze na základě percepce jeho fyzických stránek. Místní usedlíci, jako patrioti, naopak mají tendenci sídliště hájit, nicméně když se sami dostanou za hranice „svého“ Jižňáku, kde jsou zvyklí, i oni se do jisté míry stávají nespokojenými cizinci uprostřed JM.

6. Hodnocení vývoje JM v letech 1989–2009 a představy o jeho budoucnosti

Z pohledu respondentů JM od roku 1989 přirozeně „vyrálo“ – vzrostly stromy, s rozvojem soukromého podnikání vznikla (respektive průběžně vzniká a zaniká...) řada obchodů a služeb, ať už v prostorech bývalých kočárkárén v přízemí domů nebo v původních objektech občanské vybavenosti. Nicméně změny, k nimž došlo „shora“, rozvojové počiny radnice, jsou považovány pouze za kosmetické (barevnost nových fasád, budování dětských hřišť) a nijak zásadní, i když vítané.

Jako kdybysme se teď vrátili o těch 20 let, tak je to tady furt stejný. Jako dobře, máš ty baráky barevný, ale jinak? Máš vyšší stromy. A co je tady jinýho? Nic. Ty hřiště, no. Ale jinak je to stejný. (Gabriela)

Výrazně negativně je hodnoceno zahušťování sídliště výstavbou nových objektů a bytových domů na úkor zelených ploch. Ti, kteří již na JM nežijí, si všimají úpadku a zchátralosti některých objektů (například bývalých obchodních pochozích zón a středisek služeb) a proměny struktury místních obchodů a podniků (prodejny s čínským zbožím, non-stopy a herny), jež podle nich naznačují určitou ghettoizaci sídliště.

¹⁷ „Má-li se člověk někde cítit doma, musí mít možnost se s tímto místem identifikovat a orientovat se v něm“ (Norberg-Schulz [1994: 18]; citovaný Zadražilovou [2003]).

¹⁸ V této souvislosti se jako inspirativní jeví Relphův koncept „identity místa“ a „identity s místem“. Zatímco pro „outsidera“ je obtížné „identitu místa“ v uniformně se jevícím sídlištním prostředí rozkrýt, „insider“, který místo interiorizoval prostřednictvím intenzivních sociálních zážitků, zde může nabýt „identity s místem“ (Seamon a Sowers: 2008).

Ti, kteří na JM již nebydlí, přikládají vyšší váhu informacím médií ohledně problematické perspektivy sídlišť a bývají ve svých odhadech budoucnosti JM skeptičtější než ti, kteří zde stále žijí nebo jsou s ním v intenzivním kontaktu (časté a/nebo několikadenní návštěvy rodičů) a ještě se jim nestačilo „odcizit“. Zatímco první přinejmenším vyjadřují nejistotu z budoucího vývoje sídliště nebo dokonce obavy z možné ghettoizace, všimají si určitých náznaků sociální degradace, druzí se o jeho budoucnost neobávají, domnívají se, že stále splňuje nároky středních vrstev na bydlení pro mladé rodiny s dětmi a v tom spatřují jeho šance. Považují ho za ideální místo k městskému bydlení pro ty, kteří touží po klidném bydlení v zeleni, blízko přírodě a v dosahu centra. Vzhledem k ekonomické situaci ČR a úrovni mezd nepředpokládají, že v horizontu nejbližších desetiletí klesne poptávka po bydlení na sídlištích.

Závěr

Zjištění kvalitativní analýzy ukazují na subjektivní podmíněnost vnímání a hodnocení sídlištního prostředí věkem, respektive životními fázemi respondentů, v souvislosti s proměnami osobního akčního rádia, míry připoutání k lokalitě bydliště a nároků na byt i žité prostředí. Vztah k místu bydliště kromě jeho fyzických vlastností zásadně ovlivňuje míra spokojenosti v osobním životě a naplnění potřeb vztahujících se k dané životní fázi, a to již od útlého dětství (například školní úspěšnost, kvalita vrstevnických vztahů, atmosféra v rodině a vztahy s rodiči). Respondenti se neidentifikují s JM jako celkem, ale pouze s částí, kterou vnímají jako své teritorium. V jejich vzpomínkách vyznívá spíše jako kulisa (většinou) spokojeného dětství (svoboda a volnost pohybu, hraní si s kamarády, škola – to byly nejčastěji spontánně zmiňované asociace). Nedostatky a limity prostředí (design, nedostatek volnočasových příležitostí pro mládež atd.) začaly být pocíťovány teprve na sklonku základní školy. (To odpovídá výsledkům domácích výzkumů z 80. let [Musil a kol. 1985], které ukázaly, že rodiče oceňovali nové obytné soubory z hlediska možností volného pohybu a her malých dětí [v porovnání s ostatními typy městské zástavby sídlištní děti trávily venku nejvíce času], avšak postrádali možnosti vyžití pro děti nad 10 let a mládež.) Zásadní zlom ve vztahu k JM z pohledu respondentů nastal v období přechodu na střední vzdělávací stupeň – JM náhle přestalo být místem, kde jsou koncentrovány a saturovány všechny potřeby, a začalo plnit funkci „noclehárny“, tzn. sociální život a většina osobních potřeb, krom těch vázaných na byt, byla realizována mimo ně. V období dospívání a dospělosti (s výjimkou období péče o malé děti) se tato tendence udržela, z hlediska dopadu na kvalitu života již však není prožívána negativně. Další zjištění analýzy podporují tezi Musila, že v kontextu městského bydlení „v základních lidských věcech, jako je životní styl nebo vztahy mezi lidmi, nemá sídlištní prostředí na člověka nějaký zásadní vliv, to vše je dáno spíše kulturně nebo sociálně, popřípadě individuálně“ (Zadražilová 2007: 193).

Ačkoliv u žádného z respondentů nebyla impulsem k odstěhování nespokojenost s bytem či prostředím JM, v hodnocení jeho současnosti a očekávání do budoucna se projevují rozdíly mezi patrioty, kteří zde ještě (nebo už zase) žijí či se tu pravidelně zdržují, a těmi, kterým se JM již „odcizilo“ a dnes vůči němu nabývají podobně kritického odstupu a pocíťují zde nejistoty z neznámého prostředí stejně jako lidé zvenčí. První se o osud JM neobávají, považují jej za ideální místo k pohodlnému městskému bydlení pro ty, kteří touží po klidném

bydlení v zeleni, blízko přírody a v dosahu centra. Druzí zde již pozorují určité známky sociální degradace a připouštějí nejistotu nebo dokonce obavy ohledně budoucího vývoje a JM spíše považují za místo pro startovací bydlení mladých rodin.

K pochopení odlišného náhledu na sídliště jeho obyvateli a lidmi zvenčí může přispět Relphův koncept „identity místa“, kterou je pro „outsidera“ v uniformně působícím sídlištním prostředí obtížné rozkrýt, a „identity s místem“, kterou je možné získat zkušeností a připoutáním „insidera“, který místo interiorizoval prostřednictvím intenzivních sociálních zážitků (Seamon a Sowers: 2008).

Literatura

- Analýza regenerace pražských panelových sídlišť*. Praha : MHMP-SÚRM, 2001.
- BOŠKA, Bohumil. *Výsledky sociologického průzkumu k regeneraci pražských sídlišť*. Závěrečná studie pro návrh Celoměstské koncepce regenerace pražských sídlišť. Praha : MHMP-SÚRM, 2001.
- BRAUN, Vladimír. (et al.) *Průvodce městskou částí Praha 11*. Praha : Městská část Praha 11, 2000. *Celoměstská koncepce regenerace pražských panelových sídlišť*. Praha : MHMP-SÚRM, 2002.
- Druhý život pro sídliště : anketa. *ERA 21*, 2009, roč. 9, č. 1, s. 55 – 57. ISSN 1213-9785.
- DRUOT, Frédéric ; LACATON, Anne ; VASSAL, Jean-Phillipe. Velké bytové soubory-výjimečná teritoria. *ERA 21*, 2009, roč. 9, č. 1, s. 38 – 41. ISSN 1213-9785.
- FORSTER, Stefan. Revitalizace sídliště v německém Leinefelde. *ERA 21*, 2009, roč. 9, č. 1, s. 17 – 21. ISSN 1213-9785.
- HEŘMANOVÁ, Eva ; PATOČKA, Jiří. *Regionální sociologie, sociologie prostoru a prostředí II*. Praha : VŠE v Praze, Nakladatelství Oeconomica, 2007. 142 s. ISBN 978-80-245-1304-1.
- HORSKÁ Pavla ; MAUR, Eduard ; MUSIL, Jiří. *Zrod velkoměsta*. Praha-Litomyšl : Paseka, 2002. 352 s. ISBN 80-7185-409-3.
- HENDL, Jan. *Úvod do kvalitativního výzkumu*. Praha : Karolinum, 1999. 278 s. ISBN 80-2460-030-7.
- KOSTELECKÝ, Tomáš ; PATOČKOVÁ, Věra ; ILLNER, Michal. *Problémové čtvrti ve městě a politiky k jejich regeneraci-případová studie Prahy*. Praha : Sociologický ústav, AV ČR, 2009.
- LUKAVEC, Jan. Odcizenost, beton, chlad? O duchovní tváři největšího českého panelového sídliště. *Literárky v síti* [online]. 2009, Last revision 4. 11. 2009 [cit. 3.2.2010] Dostupné na [www: <http://www.literarky.cz/civilizace/89-civilizace/1555-odcizenost-beton-chlad>](http://www.literarky.cz/civilizace/89-civilizace/1555-odcizenost-beton-chlad).
- MAIER, Karel (et al.). *Vyhodnocení potenciálů a rizik pražských sídlišť pro jejich regeneraci metodou multikriteriálního hodnocení : závěrečná zpráva*. Praha : MHMP-SÚRM, 2001.
- MAIER, Karel. Sídliště: problém a multikriteriální analýza jako součást přípravy k jeho řešení. *Sociologický časopis*, 2003, roč. 39, č. 5, s. 653 – 666. ISSN 0038-0288.
- MUSIL, Jiří. *Sociologie bydlení*. 1. vyd. Praha : Svoboda, 1971. 303 s.
- MUSIL, Jiří. (et al.). *Lidé a sídliště*. Praha : Svoboda, 1985.
- MUSTERD, Sako ; van KEMPEN, Ronald. *Large Housing Estates in European Cities : Opinions of residents on recent developments*. Utrecht : Utrecht University, Faculty of Geosciences, 2005. 118 s. ISBN 90-6266-256-0.
- NORBERG-SCHULZ, Christian. *Genius loci. K fenomenologii architektury*. 1. vyd. Praha : Odeon, 1994. 218 s. ISBN 80-2070-241-5.
- Praha 11 z pohledu jejích obyvatel. Reprezentativní výzkum v MČ Praha 11*. DEMA, a.s., 2002.
- ŘÍHA, Cyril. V čem je panelák kamarád : kvantitativní ohledy kvalit české panelové výstavby 70. let. In HUBATOVÁ-VACKOVÁ, L., ŘÍHA, C. (eds.). *Husákově 3+1: bytová kultura 70. let*. Praha : VŠUP, 2007, s. 17 – 37. ISBN 80-86863-21-2.

- SEAMON, David ; SOWERS, Jacob. Place and Placelessness, Edward Relph. In HUBBARD, P., KITCHEN, R., VALENTINE, G. (eds.). *Key Texts in Human Geography*. London : Sage, 2008, s. 43 – 51. ISBN 978-14-1292-261-6.
- Sociologický průzkum-shrnutí a závěry. In *Analýza regenerace pražských panelových sídlišť: sídliště Jižní Město I*. Praha : MHMP-SÚRM, 2001, s. 1 – 2.
- STRAUSS, Anselm ; CORBINOVÁ, Juliet. *Základy kvalitativního výzkumu : postupy a techniky metody zakotvené teorie*. 1. vyd. Boskovice : Albert, 1999. 196 s. ISBN 80-85834-60-X.
- Šokující pravdivost paneláků : Důvod k obdivu, nebo k nenávisti? Rozhovor Lucie Zadražilové s Ladislavem Lábusem. *ERA 21*, 2009, roč. 9, č. 1, s. 47 – 52. ISSN 1213-9785.
- TEMELOVÁ, Jana ; NOVÁK, Jakub ; OUŘEDNÍČEK, Martin ; PUDLOVÁ, Petra. Budou česká sídliště bydlením chudých? *ERA 21*, 2009, roč. 9, č. 1, s. 53 – 54. ISSN 1213-9785.
- ZADRAŽILOVÁ, Lucie. *Sociokulturní přístup k obytnosti moderních sídlišť*. [Rigorózní práce]. Praha : FF UK, Katedra kulturologie, 2003. 128 s.
- ZADRAŽILOVÁ, Lucie. Rozhovor s Jiřím Musilem o bydlení na sídlišti. In HUBATOVÁ-VACKOVÁ, L., ŘÍHA, C. (eds.) *Husákovo 3+1: bytová kultura 70. let*. Praha : VŠUP, 2007, s. 185 – 195. ISBN 80-86863-21-2.
- ZICH, František. Regionální identita obyvatel českého západního pohraničí. In NOVOTNÝ, L., HOUŽVIČKA, V. (eds.) *Otisky historie v regionálních identitách obyvatel pohraničí*. 1. vyd. Praha : SOÚ, 2007, s. 49 – 64. ISBN 978-80-7330-109-5.
- ŽÁČEK, Jiří. Jižní Město. *Divoké víno* [online]. 2002, roč. 1, č. 1 [cit. 4. 2. 2010]. Dostupné na [www:<http://divokevino.cz/0102/zacek.php>](http://divokevino.cz/0102/zacek.php).

Autorka

je výzkumnou pracovnící Výzkumného ústavu práce a sociálních věcí. Ve své odborné práci se v současné době zaměřuje na oblast rodiny a náhradní rodinné péče. V rámci studia sociologie v doktorandském programu na Institutu sociologických studií Fakulty sociálních věd UK se zabývá problematikou panelových sídlišť.

Kontakt: janabarvikova@gmail.com